

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Kış / Winter Sayı/Issue: 46
Sayfa / Page: 25-46

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 27.08.2019
Kabul/Accepted: 06.12.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**FÂİK MAHMUD DÎVÂN'INDA
ZAMANEDEN ŞİKÂYET***

**COMPLAINT FROM THE
CONTEMPORARY IN FÂİK
MAHMUD DIVAN**

Dr. Öğr. Üyesi Murat KEKLİK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-8579-772X, muratkeklık@yyu.edu.tr

Öz

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Fâik Mahmud'un doğum yeri Urfa'dır. Şiirlerinde Fâik mahlasını kullanmıştır. Klasik Türk edebiyatı şairi Nâbî'nin akrabalarındandır. Sakatlığından dolayı aksayarak yürüdüğü için yaşadığı devirde Fâik-i leng lakabıyla tanınmıştır. Fâik 1127 (m. 1715)' de vefat etmiştir. Tezkirelerden edinilen bilgilere göre Fâik yaşadığı dönemde şiirleri kadar hoşsohbet, nükteci, zarif kişiliğiyle tanınmış dost sohbetlerinin aranılan kişisi olmuştur. Fâik'in bilinen tek eseri orta ölçekteki mürettep Dîvân'ıdır. Fâik'in yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, ekonomik, sosyal, askerî, kültürel anlamda en çalkantılı dönemleridir. O dönemde toplum ve kişi hayatında yaşanan değişim ve olumsuzluklar şairlerin şiirlerine de yansımıştır. Fâik de yaşadığı dönemin siyasi, sosyal sıkıntılarını, acılarını ruhunun derinliklerine kadar hissetmiş dolaylı veya örtülü bir şekilde eleştiri ve şikâyetlerini şiirlerine aksettirmiştir. Ancak o Nâbî gibi şiirlerinde açık açık eleştiri ve hicivlerde bulunmamıştır. Şiirlerinde gönül ehli olduğunu, sert ve yüksek sesle meramını dile getirmenin yaradılışına aykırı olduğunu ifade eder. Çalışmada Fâik Mahmud tanıtılarak XVII. yüzyılın siyasî ve sosyal açıdan genel görünümünden bahsedilmiştir. "Zamaneden Şikâyet" başlığı altında şairin değindiği sosyal konular, bu konuları ele alış tarzı, şair üzerindeki tesirleri ortaya konmuş, şairin özgünlüğü üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fâik Mahmud, 17. yüzyıl, Divan, zamane, şikâyet.

Abstract

XVII. Century and the second half of the XVIII. Fâik Mahmud, who li-

* Bu makale 10-12 Mart 2017 tarihlerinde Şanlıurfa'da düzenlenen II. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu'nda sunulan aynı adlı bildirinin düzenlenmiş ve değiştirilmiş şeklidir.

ved in the first quarter of the 18th century, was born in Urfa. In his poems, he used Fâik nickname. He is one of relatives of Nâbî, the great divan poet of Urfa. He was known for his nickname Fâik-i leng in the period he lived because he was walking limply due to his disability. Fâik died in 1127 (1715 AD). According to the information obtained from the tezkires, Faik became a sought-after person as much as his poems, because of his conversationalist, witty, elegant personality. The only known work of Fâik is the collective divan in the middle measure. The period in which Fâik lived is the most turbulent period of the Ottoman Empire in political, economic, social, military, and cultural terms. At that time, the changes and negativities experienced in society and people's life were also reflected in poems of poets. Fâik also felt the political, social troubles and pains of the period he lived in as much as he could, and he reflected his criticisms and complaints in his poems implicitly or explicitly. However, he did not make explicit criticism and satire in his poems like Nâbî. He tells us in his poems that he is heartfelt, it is contrary to his creation to voice his wishes in firmness and loudness. In work, Fâik Mahmud was introduced and general view of XVII. Century was mentioned from the political and social point of view. Under the headline "Complaint from the Contemporary", the social issues addressed by the poet, the way he dealt with these issues, the effects of these issues on the poet were revealed with the movement from the couples that social life reflected on, and the poet's originality was evaluated.

Keywords: Fâik Mahmud, 17th century, Divan, contemporary, complaint.

Giriş

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti tarihinde siyasî, ekonomik, toplumsal değişim ve problemlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Osmanlı'nın parlak dönemleri geride kalmış duraklama ve çöküntü birbirini izlemiştir. Yüzyılın ilk yarısı duraklamanın yaşandığı yıllardır; artık imparatorluk genişleyici görüntüsünden uzaklaşmış durgun bir görüntü sergilemeye başlamıştır. İmparatorluğun parlak dönemlerinin geride kalmasında, devlet yönetiminde ve toplumda çöküntünün yaşanmasının altında yatan sebepler üzerine gerek o devrin kaynaklarında gerekse yakın geçmişimizden günümüze kadar tarihçiler tarafından yapılan araştırmalarda detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Genel görüş Osmanlı imparatorluğunu duraklamaya ardından gerilemeye götüren sebeplerin iç ve dış sebeplerden kaynaklandığı şeklindedir. Avrupa'nın Rönesans ve Reform sonrası 16. yüzyıldan itibaren her alanda gelişmesi ve güç kazanmaya başlaması, Osmanlı'nın dış dünyanın medeniyet ortamına ayak uyduramaması devletin kendi kaderini kendisinin tayin edebilme iradesinin zamanla yitirilmesine yol açmıştır. Avrupa dinin katı dogmalarından, batıl inançlarından sıyrılarak bilim ve teknikte hızla ilerlerken Osmanlı idari, mali, askeri sistemlerinde hiçbir değişime gitmeden asırlık metot ve anlayışlarla idare edilmiştir. Osmanlı'nın dışarıdaki gelişmelere ayak uyduramamasında devlet idaresinin ye-

teneksiz, dirayetsiz, ileri görüşten uzak sultanların eline geçmesi de etkili olmuştur (Akdağ, 1966: 201-247; Kut, 2010: 117; Uzunçarşılı, 1988: 125-136).

1571-1606 yılları arasında yaşanan uzun ve yorucu savaşlar, bütçedeki paranın gittikçe azalmasıyla birlikte Osmanlı siyasi ve ekonomik düzeninin kötüye gitmesine, ilk kriz ve bunalımların baş göstermesine neden olur. Siyasi ve ekonomik düzenin kötüye gitmesinin sonucunda özellikle merkeze uzak yerlerde ortaya çıkan boş, işsiz insan topluluklarının yarattığı kaba kuvvete dayalı olaylar tarihimizde Celâli Olayları olarak adlandırılır. Bu olaylar mal ve can güvenliği açısından oldukça yıkıcı olmuş, canından başka hemen her şeyini kaybetmiş olan halk İmparatorluğun başka taraflarına göç etmeye başlamıştır. Celâli Olayları 1603 yılında Kuyucu Mehmet Paşa gayretleriyle bastırılmış ancak etkileri yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Celâli olayları ve yaşanan yorucu savaşların siyaset ve ekonomideki yıkıcı etkileri sonucu parlak dönemler geride kalmış, İmparatorluk duraklama dönemine girmiştir. Kanuni'den sonra tahta geçen II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595), III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617), II. Osman (1618-1622), IV. Murad (1622-1640) dönemlerinde toprak kayıpları yaşanmakla birlikte Osmanlı tahtı idareci gücünü koruyabilmiştir. 1640'ta Sultan İbrahim'in (1640-1648) tahta geçmesinden başlayarak sırasıyla tahta geçen diğer padişahlar (IV. Mehmed [1648-1687], II. Süleyman [1687-1691], II. Ahmed [1691-1695], II. Mustafa [1695-1703]) devlet işlerine daha az önem vermişlerdir. İmparatorlukta devlet otoritesi sarsılmış; siyasî, ekonomik, sosyal alanlardaki düzensizlik ve karışıklıklar İmparatorluğu huzursuzluğun içine sürüklemiştir. Dini, bürokratik, askerî, mali alanlardaki idari mekanizmayı ellerinde bulunduranlardan çoğu sorumsuz kişiler olup devlet otoritesini kişisel çıkarları için kullanmışlardır (Mengi, 1993: 5-8; Uzunçarşılı, 1988: 126-130).

Devlet yönetimindeki ve toplumdaki bozulmalar klasik Türk edebiyatının her döneminde eserlerde işlenmekle birlikte 17. yüzyıldaki eserlerde önceki yüzyıllara nazaran daha geniş boyutlardadır. Özellikle Nev'îzâde Atâyî (ö.1636) ile Nâbî'nin (ö. 1712) şiirlerinde Osmanlı Devletinin durumu eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Atâyî Hamse'si içerisinde yer alan *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Sohbetü'l-ebkâr* mesnevilerinde Nâbî ise *Dîvân*'ında ve *Hayriyyesi*'nde devletteki düzensizlik ve bozulmalara ışık tutacak tarihi belge niteliğinde bilgilere yer vermişlerdir (Keskin, 2009: 39-95). Kortantamer, Nev'îzâde Atâyî'nin Hamse'si üzerine yaptığı çalışmada Atâyî'nin mesnevilerinden hareketle 17. yüzyılın ilk yarısında devletin içinde bulunduğu sosyal, iktisadi, siyasi çöküntüyü gözler önüne serer;

İmparatorlukta düzenin bozulması ve yozlaşması, adam kayırma

ve rüşvetin artmasına yol açmaktaydı. Her türlü makam ve memuriyet bedeli ödenerek veya iltimas yoluyla alınır oluyordu. Aziller ve tayinler sık sık birbirini izliyor, tayin edilenler gittikleri yerlerde hemen tayin için harcadıkları parayı çıkarmaya çalışıyorlardı. Verginin alınmasında iltizam usulünün yaygınlaşması, halkın ezilmesine yol açıyordu. Yönetim buhuranlarının artıp otorite boşluğunun büyüdüğü devrelerde adam kayırma, yolsuzluk ve rüşvet korkunç ölçülere varıyordu... Ortalığı karışıklık kaplamıştır. Bütün hayata bilgisizlik hâkim olmuş, mektep medrese çökmüş, onların yerini kahvehaneler almıştır. Eskiden mansıb verilmesinde ilim ölçü iken, o sıralar rüşvet belirleyici hâle gelmiştir. (Kortantamer, 1993: 93-97)

Böylesi tespitlerin bulunduğu *Sohbetü'l-ebkâr*'da değerli kişilerin perişan olmasından onların yerini değersizlerin almasından şair çokça yakınır. Rüşvet ve kayırma yoluyla çocuk yaşta kişilere önemli görevler verilmesini kınar. İmam, vaiz konumundaki fanatik, yaygaracı tiplerin koyu bir taassupla züht ve takva perdesi arkasında kendilerine çıkar sağlamak için mutasavvıflara saldırımlarını teşhir eder. Atâyî, *Nefhatü'l-ehâr* ve *Sohbetü'l-ebkâr*'ın nefha, sohbet ve destanlarında gitgide yaygınlaşan ahlak çöküntüsünü de gözler önüne serer. Özellikle payitaht İstanbul olmak üzere diğer merkezlerde ahlak çöküntüsüne, hem erkekler hem de kadınlar arasındaki bozuk davranışlara ve toplumun bu konudaki çeşitli yaralarına araya çok açık hikâyeler de serpiştirerek uzun uzun değinir. Sapık, gayrı meşru cinsel ilişkiler, gençlerin baştan çıkarılması, yaşlı başlı erkeklerin bile kadınlaşması, kadın avcılığı gibi ahlak dışılıklara örnekler sunulur, toplumun bu ahlaksızlıklara verdiği tepkiler gösterilir (Kortantamer, 1993: 116-134).

Atâyî *Hamsé*'yi oluşturan mesnevilerin çeşitli yerlerinde manevi gücüne inandığı Uryan Muhammad Dede, Sarı Saltuk Baba, Şeyh İbrahim Gülşeni, dedesi Pir Ali ile babası Nev'î'nin hayat hikâyelerinden kesitler aktarır. Kendi devrinde de değerli büyük kişilerin var olduğuna inanır. Bir mürşide bağlanmanın öneminden ve gereğinden bahseder. Böylesi kişilerin sahip olduğu özellikleri anlatır. Ona göre her devirde dünya işlerini yöneten, zamanın sahibi olan kişiler vardır. Ancak Allah'a yakınlığın bu kişilere mahsus olduğu iddiasında değildir. Bazılarının değişik görünüşlerle Allah'a yakın olabileceğine inanır. Dünyaya değer vermeyen, perişan görünüşlü, meyhane köşelerinde yatıp kalkan Melami, Kalenderi, rint karakterli kişilere hoşgörüle yaklaşır (Kortantamer, 1993: 116-119).

Osmanlıyı önce duraklatıp sonra geriletken siyasi, askeri, iktisadi bütün olumsuz gelişmelerin çoğu daha 16. yüzyılın sonunda belirmeye başladığı hâlde 17. yüzyılın ilk yarısında Atâyî'de olduğu gibi ne Osmanlı ne de düşmanları yenilgi ve çöküntüye psikolojik olarak hazır değildir. An-

cak 1683'te yaşanan Viyana bozgunu artık sadece bir yenilgi değildir, aynı zamanda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu bozgun sonrası yapılan Karlofça Antlaşmasıyla İmparatorluk bir daha toparlanamamak üzere çöker. Artık Osmanlı, Avrupa'nın ezici gücüne karşı, kendisini savunmak için savaşıacaktır (Mengi, 1993: 6-7). 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunun duraklama ve sonrasında çöküntü yıllarını ruhunun derinliklerine kadar yaşayan imparatorluğun ve şahsının içinde bulunduğu durumu eserlerinde en açık biçimde ortaya seren şair ise Nâbî'dir. 1712 yılında ölen Nâbî; Sultan İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed'in (1703-1730) saltanatlarını görmüştür. Sanatçılar yaşadıkları zamanın şartlarından, olaylarından bağımsız düşünülemez. Sanatçıların sanatçı kişiliklerinin oluşumunda içinde buldukları toplumun, tanıdıklarının, ilgi alanlarının, geldikleri görevlerin, sorumluluklarının etkileri olduğu şüphesizdir. Nâbî gibi, çalkantılı bir devirde yaşayan hassas yapılı bir insanın çevresinde yaşananlardan etkilenmemesi mümkün değildir. O, şu ya da bu biçimde yaşadığı devrin bozukluklarını, insan karakterlerini, devlet işleyişini ve daha birçok olguyu eserlerine aksettirmiştir. Yaşadığı devir iç ve dış karışıklıkların alabildiğine çoğaldığı, baş ve ayakların belli olmadığı, bozuk düzene ayak uydurmayanların ayıplandığı ve ayak uydurmaya teşvik edildiği bir dönemdir. O, *Divân*'ın birçok yerinde –kaside, gazel, kıtalarda-, oğlu Ebul Hayr'a nasihatlerde bulunduğu *Hayriyye*'de devri hakkında tarihî belge kıymetinde bilgiler vermiştir (Mengi, 1993: 3; Kortantamer, 1993: 153). Nâbî rüşveti, hırsızlığı, gelir dağılımındaki adaletsizliği, kırsal kesimde halka yapılan eziyetleri, genel bozuluşun insanları bozuşunu, iyi insanların dramını, insanlar arası ilişkilerin çürüyüşünü, adaletteki içler acısı durumu, ahlaksızlığın ulaştığı boyutları vs. şiirlerinde bütün açıklığıyla dile getirir. Nâbî sadece anlatmak ve şikâyet etmekle kalmaz bozulmanın sebeplerini de sıralar. Ekonomik dengedeki bozukluk, ehil insanların devlet kademelerinde yer almayışı, dinin istismar edilişi, üretimin yetersizliği, şeriatın gereklerinin yerine getirilmeyişi, devlet otoritesinin yok oluşu saydığı sebeplerin başlıcalarıdır. Nâbî bozuluşun sebeplerini sıralamakla beraber çözüm önerilerini de sunar. Zira o, şairin yol gösterici olması gerektiğine inanır;

Hikmet-âmiz gerekdür eş'âr
Ki meâli ola irşâda medâr

Âb-ı hikmetle bulur neşv ü nemâ
Gülşen-i şi'r u riyâz-ı inşâ (Kortantamer, 1993: 191)

Nâbî, Atâyî gibi iyimser olmayıp her şeyin düzeleceğinden, huzur ve refahın sağlanacağından, eski huzurlu günlere dönüleceğinden ümitli değildir. Bu ümitsizlik ve inançsızlık oğluna ettiği nasihatlere de yön verir.

Oğlundan etliye sütlüye karışmamasını, evinde kendi kabuğuna çekilmesini, ömür boyu aynı kadınla yaşamanın sıkıntısını gidermek için cariyeye edinmesini, yüksek mevkiler peşinden koşmamasını, kimseye borç vermemesini, kişisel rahatı dışında hiçbir şeyle ilgilenmemesini, rahatlık açısından en uygun mesleğin divan kâtipliği olduğunu yani kısacası pasif bir hayat yaşayan bir orta tabaka insanı olması nasihatinde bulunur (Mengi, 1993: 123-130).

Nâbî ve Nev'îzâde Atâyî topluma ve yönetenlere yönelik eleştirilerini, zamaneden şikâyetlerini mesnevi tarzında yazdıkları eserlerinde yoğunluklu olarak dile getirmişlerdir. Mesnevi nazım şekli dışındaki şiirlerinde aynı derecede toplumsal konulara, zamaneden yakınmalara yer vermemişlerdir. Klasik Türk şiirinin temel konuları olan aşk, sevgili, âşık, rakip gibi geleneksel konuları sanatkarane bir üslupla şiirlerinde işlemişlerdir. Fâik Mahmud'un tespit edilebilen tek eseri *Dîvân*'ıdır. Sosyal ve kişisel hayatına dair izleri *Divan*'ında takip edebilmek mümkündür. *Dîvân*'da kaside, mesnevi, gazel, nazm, kıt'a, rubâî, matla, müfred nazım şekillerine ait örnekler bulunmaktadır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan şiir methiye türündedir. *Divan*'daki nazım şekilleri içerisinde zamaneye dönük şikâyet ve eleştirilerin daha çok gazel ve kıtalarda dile getirildiği görülür. Bilindiği üzere gazeller merkezinde aşk bulunan sevgili, âşık, tabiat güzellikleri gibi geleneksel konuları işleyen; belirli şekil ve ahenk kurallarına sahip bir nazım şeklidir. İstisnaları olmakla birlikte gazellerde tahkiyeli bir anlatıma rastlanmaz, beyitler kendi aralarında bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Mesneviler ise konu bütünlüğüne sahip, genellikle bir olayın anlatıldığı, beyitlerin anlamca birbirine bağlandığı uzun şiirlerdir. Dolayısıyla Nâbî ve Nev'îzâde Atâyî'nin mesnevilerinde toplum ve zamaneye yönelik eleştiriler doğrudan ve daha belirgindir. Fâik Mahmud'un şiirlerindeki zamaneye yönelik eleştiri ve şikâyetlerine ise değişik gazellerin değişik beyitlerinde mecaz örtüsü altında işaret edilmiştir.

1. Fâik Mahmud ve Zamaneden Şikâyet

Tanzimat'tan döneminden itibaren yakın geçmişe kadar kimi çevrelerce klasik Türk edebiyatının yüzyıllar boyunca Türk toplumunu adeta uyutan onun hiçbir meselesini dillendirmeyen, yaşadığı iklim ve coğrafyayı görmeyen bir edebiyat olduğu, toplumsal yarar açısından bir getirisinin olmadığı hem kişi hem de toplumda bir arınma, yarar, bilgi ve estetik yaşantı uyandırmadığı, sadece bu edebiyatla uğraşanlar için fayda ve estetik yaşantının söz konusu olduğu ileri sürülmüştür. Şüphesiz bu iddialar sanat anlayışı ve sanattan beklenenlerle yakından ilgilidir. Tarih boyunca toplumsal kırılmalarla şekillenen farklı sanat anlayışları kendilerinden önceki sanat anlayışlarını acımasızca eleştirmiş, etkisini unutturmaya çalışmış yerlerine kendi sanat anlayışlarını ikame etmeye çalışmışlardır. Öte taraf-

tan klasik Türk edebiyatına bu eleştirilerin yöneltilmesinde bu edebiyata nüfuz edememenin, onu çağlar ötesinden görüp değerlendirmenin; o zamanın sosyal hayat, dünya görüşü, siyaset felsefesini irdelememenin rolü büyüktür. Son yıllarda ağırlık kazanan ilmi çalışmalar klasik Türk edebiyatının iddia edildiği ölçüde toplumdan ve toplumun sorunlarından uzak olmadığını göstermiştir. Konuya yönelik yapılan çalışmalar klasik Türk edebiyatının ne kadar halkın içinden olduğunu, klasik Türk şairlerinin halk kültüründen, folklor öğelerinden ne denli şiirlerinde yararlandıklarını, toplum sorunlarına yabancı kalmadıklarını gösteren örneklerle doludur.¹

Diğer sanat dallarının nasıl kendine özgü bir malzemesi ve anlatış şekli varsa klasik Türk şiirinin de kendine özgü bir yansıtma şekli vardır. Gerçeği şiir diliyle yansıtan klasik Türk şiirinin çok yoğun mecaz dünyası incelendiğinde gerçek hayatın pek çok yönüne ilişkin bilgiler edinilebilir. Klasik Türk şairi iç dünyasına ve kendisi dışındaki çevreye hayal dünyasını, estetik zevkini, kişisel görüşlerini, geleneksel aşk anlayışını somutlaştıran bir araç gözüyle bakar. Şair duygu ve düşüncelerini anlatırken dışarıda-

1 Yapılan çalışmalara örnek olarak: Özkan, Ö. (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları; Serdaroğlu, V. (2006). *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*. İstanbul: İSAM.; Bilkan, A. F. (2000). Benzer Ki Bir Şikayeti Var Rûzgârdan: Baki'nin Gazellerini-Yeniden Okuma-Denemesi. *Dergâh*, 11 (123), 8-11.; Çöm, E. (2002). Nev'i Divanı'nda Günlük Hayat. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 201-222.; Dilçin, C. (1999). Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri. *Türk Dili*, 571, 618-626.; Doğan, M. N.N. (2002). Divan Şiirinin Millî Karakteri. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ed.), *Türkler içinde*, 11, (682-689). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.; M. N. Doğan (2005). Klâsik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatının İzleri. *Eski Şiirin Bahçesinde içinde*, (45-55). İstanbul: Alternatif Yayınları.; Gökyay, O. Ş. (2002). Divan Edebiyatında Şehirler II: İstanbul ve Edirne, Güçlük Nerede?. *Seçme Makaleler içinde*, 3, (243-253). İstanbul: İletişim Yayınları.; İpekten, H. (1999). (Divan) Şairlerin(in) Toplantı Yerleri: Meyhaneler. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler içinde*, Mehmet Kalpaklı (Haz.), (224-228). İstanbul: YKY.; Kortantamer, T. (1993). Nabi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Eleştirisi. *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler içinde* (151-192). Ankara: Akçağ Yayınları.; Kortantamer, T. (1985). Nedim'in Şiirinde İstanbul Hayatından Sahneler. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, 20-60.; Köksal, M. F. (2002). Klâsik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler. *Millî Folklor*, 7(53), 2002, 114-125.; Küçük, S. (1999). Baki'nin Şiirlerinde Sosyal Hayatın İzleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1999, 165-179; Mengi, M. (2000). Çağın İnsanı Olarak Nabi. *Divan Şiiri Yazıları içinde* (176-186). Ankara: Akçağ Yayınları.; Sefercioğlu, M. N. (2002). Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ed.), *Türkler içinde*, 11, (664-681). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.; Şentürk, A. A. (1993). Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler I. *Türk Dili*, 495, 174-188.; Şentürk, A. A. (1993). Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler II. *Türk Dili*, 500, 211-223.; Yeniterzi, E. (1998). Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıkla İlgili Bazı Hususlar. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 87-103. Ayrıca klasik Türk edebiyatı alanında 2007 ve sonrası yapılan sosyal hayat çalışmaları için bkz: Şen, F. M. (2007). Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür*

ki malzemenin seçiminde sonsuz özgürlüğe sahip olmakla birlikte bunların şiire uygulanması ve şiirde işlenmesi açısından bazı estetik kurallarla sınırlanmıştır (Dilçin, 2007: 196). Bu estetik kurallar nazım şekillerine göre değişebilmektedir. Mesnevi, kaside, bendlerle yazılan nazım şekillerinde şairler dış çevrelerine daha fazla odaklanırlar. Bu nazım şekilleriyle yazılan eserlerde o zamanın sosyal hayatını, tarihî şahsiyetlerini, siyasî gelişmelerini takip etmek ve bu konular hakkında bilgi toplamak daha fazla mümkün olabilmektedir. Gazel ise şairlerin sanat becerilerini sergiledikleri güzelleri ve aşkı işledikleri nazım şeklidir. Ancak gazelerde işlenen aşkın ve anlatılan güzellerin çok geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Çalışmamıza konu olan Fâik Mahmud'un gazelleri âşık-sevgili ilişkisi, tabiat güzellikleri, hikemî konular gibi geleneksel gazel konular zemininde dönemin toplum hayatına ışık tutan bilgilerle doludur.

Fâik Mahmud, XVII. asrın tanınmış şairlerindedir. Kaynaklarda doğum tarihine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Belig, Safâyi, Sâlim, Mehmet Nâil Tuman, Müstakimzâde tezkirelerinde şairin doğum yeri Urfa olarak geçer. Yine bu tezkirelerden edinilen bilgilere göre şairin ölüm tarihi 1715'tir. Söz konusu tezkirelerde Fâik'in Nâbî'nin akrabası olması dışında ailesine ait bilgiler bulunmamaktadır. Şairin Urfalı olduğuna ve memleketine duyduğu özleme dair işaretleri *Dîvân*'ında görmek mümkündür. Aşağıdaki beyitlerde Reha, Ruha diye de adlandırılan Urfa'yı kastedecek şekilde Rehâvî kelimesini kullanmıştır.

Hânende-i dil olsa veliyyü'n-niâma hâk
Düşmez yine âheng-i rehâvî deheninden

Dergisi, 5 (9), 467-506.; Çetinkaya, Ü. (2009). Divan Şiirinde Sosyal Hayattan Yansımalar: Necatî ve Hayretî'nin Arpa Kıtılığını Anlatan İki Manzumesi. *Türkbilig*, 17, 47-55.; Demirkazık, H. İ. (2012). Emrî Divanı'nda Âdetler ve Gelenekler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9, 49-110.; Erdoğan, M. (2009). Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı ve Bâkî Divanı'nda Bazı Mahallî Unsurlar. *Turkish Studies*, 4 (5), 114-165.; Kaplan, Y. (2012). Emrî Dîvânı'nda Halk Kültürü. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 46 (46), 29-54.; Kaya, B. A. (2011). Atasözleri ve Deyimlerin Divân Şiirinde Kullanımı ile Divânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6 (6), 11-54.; Kaya, H. (2010). Azmizâde Hâletî Divanı'nda Âdet ve Gelenekler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5 (5), 133-183.; Kılıç, Z. (2009). Klasik Türk Şiirinde Maddiyatçı Tip. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (9), 230-236.; Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği. *Milli Folklor*, 81, 89-99.; Öztoprak, N. (2010). Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 103-154.; Öztürk, M. (2010). Divan Edebiyatı Aynasında Memurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17 (43), 211-230.; Tanrıbuyurdu, G. (2017). Klasik Türk Edebiyatında Yansıyan Yönleriyle. Galata. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 21-42.; Yekbaş, H. (2009). Zâtî Divanında Halk İnanışları. *Turkish Studies*, 4 (2), 1117-1157.

Bir mansıba lütfunla bulur dest-res ammâ
Dûr itme meded Fâik-i zârı vatanından kt.17²

Fâik ile Nâbî arasında akrabalık ilişkisi dışında samimi bir dost-ah-bap ilişkisinin olduğu, gerek Nâbî'nin gerekse Fâik'in manzumelerinden öğrenilebilmektedir. Fâik *Dîvân*'ındaki kıtaların birinde gönlü gibi parçalı tek bir feracesinin olduğundan bahseder. Nâbî de nükteli bir şekilde Fâik'e seslenerek Derzi Muhammed varken neden gönül elbisesinin yırtık olduğunu sorar. Fâik de cevaben yazdığı kıtada Nâbî'den kendisine elbise göndermesini, Derzi Muhammed'e görünmekten utandığını söyler. Nâbî, Halep'ten yazdığı bir mektupta da "Fâik" ve "aksak" kelimelerini tevriyeli kullanarak Fâik'in sakatlığına göndermelerde bulunur (Koçak, 2006: 5-6);

Fasl-ı bahârın zevkini sürsek
Gülzâra Fâik su gibi aksak (Bilkan, 1996: 1150)

Nâbî *Dîvânı*'nda içinde Fâik adı geçen iki muamma da yer almaktadır. Fâik de *Dîvân*'ındaki kimi beyitlerde Nâbî'ye duyduğu hayranlığı, onun şiir vadisinde üstad olduğunu dile getirmiştir;

Nâbî Efendi gibi bir üstâd görmedüm
Fâik bu söz Hudâya 'ayândur riyâ degül g. 83/7

Ayrıca Fâik, Nâbî'nin evi için de tarih düşürmüştür ve bu evde daima mutlu olmasını temenni etmektedir.

Bu tarh-ı 'âfiyet-peymâya Fâik didiler târîh
'Azîz ol dâ'imâ bu hânede ey Yûsuf Nâbî mf. 1

Medrese tahsilinden sonra müderris olan Fâik, Antalya ve Trabzon'da mesleğini icra etmiş, İznik'te kadılık yaparken vefat etmiştir. Anadolu kaleminde tahtabaşılık görevine kadar yükselmiştir. Nükteci, şakacı, zarif, hoşsohbet kişiliğiyle sohbet meclislerinin aranılan kişisi olmuş, devlet büyüklerinin ilgisini çekmiş, onların iyiliklerine mazhar olmuştur. *Dîvân*'ında yer alan tarih manzumeleri ile kasideler yaşadığı yerlerdeki yöneticilerle kurduğu yakın ilişkileri gösteren örnekler ve onların methiyeleriyle doludur (Koçak, 2006: 8-17).

Her ne kadar yöneticilerin ilgi ve iyiliklerini görmüşse de şair gurbet elde kalmaktan, vatanına gidememekten dolayı üzüntü içindedir;

Bir mansıba lütfunla bulur dest-res ammâ
Dûr itme meded Fâik-i zârı vatanından kt. 17/2

2 Koçak, F. (2006). *Fâik Mahmud ve Dîvânı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 3-4. Fâik Mahmud'un hayatı hakkında vermiş olduğumuz bilgiler bu çalışmadan alınmıştır. Ayrıca verilen beyitlerin sonunda yer alan şiir ve beyit numaraları bu çalışmadaki sıralamaya göredir.

Henûz oldum ser-â-pâ dâğdâr-ı âteş-i gurbet
Görinmez oldu kâlâ-yı vücûdum şimdi tamgadan g. 104/4

Şair diğer taraftan memleketinden uzak olmanın kendisine daha fazla itibar sağladığı inancını da taşır;

Vatandan i'tibâr efzûn olur elbetde kurbetde
N'ola yemden cüdâ gevher girân-kadr olsa kıymetde g. 112/1

Salim ve Safayi tezkirelerinden Fâik'in yaşadığı devirde oldukça şöhret kazandığı, şiir çevrelerinde şiirlerinin okunduğu, şairliğine övgüler yapıldığı öğrenilebilmektedir. Sâlim, Fâik'i Nâbî'yle kıyaslar ve en az Nâbî kadar başarılı bir şair olduğu kanaatini taşır. Safâyi de Fâik'in şiirlerinin methe layık olduğunu, latif, akıcı, güzel şiirler yazdığını, şiirlerinin irfan meclislerini mum gibi aydınlattığını, zevkle dinlenildiğini tezkiresinde ifade etmiştir (Koçak, 2006: 19-20).

Fâik, artık eskilerin söylediklerini tekrarlamamanın şiir sayılamayacağını eski tarz şiirleri dinlemekten bıktığını, kendisinin yeni mazmun arayışı içinde olduğunu amacının şiire yeni bir ses, renk ve eda getirmek olduğunu, bu amaçlarını bütünüyle olmasa da şiirde başardığını, o yüzden şiirinin her yerde beğenilerek okunduğu övgüsünü gazellerinin makta beyitlerinde sık sık tekrarlar (Koçak, 2006: 22-28);

Bana bezm-i sühanda şâhid-i mazmûn gerek yohsa
Usandum seyr-i hüsn-i nükte-i mecmu'a-pîrâdan g. 104/5

Fâik, mezhep ve meşrep olarak rint yaratılışlı biri olduğunu, meylinin güzele ve güzelliklere olduğunu, dünyanın mal mülkünde gözü olmadığını söyler;

Secde-güzâr her sanem-i mâh-tal'atum
Bir rind-i reh-rev-i hevesüm mezhebüm budur g. 47/1

Hûn-ı derûnı nûş iderüm bâde olmasa
Mânend-i çeşm-i yâr benüm meşrebüm budur g. 47/3

Kanâ'at kûşesinde nân-ı huşka kâni'üm kâni'
Degüldür meşrebüm h'ân-ı na'îmde hırs u âz üzre g. 128/4

Fâik'in tek eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân* üzerine Fatma Koçak tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmada beş nüsha üzerinden *Dîvân*'ın tenkitli metni oluşturulmuş, şiirler şekil ve muhteva açısından incelenmiş, şiirlerinden hareketle şair üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmaya göre *Dîvân*'da 10 kaside, 145 gazel, 73 kıt'a, 25 rubai, 20 matla, 9 müfred bulunmaktadır (Koçak, 2006: 46-47). Çalışmada şair üzerine yapılan incelemelerde daha çok şairin rintliği, şairaneliği üzerinde durulmuş; toplumsal eleştiri bakımından ise şiirler üzerine de-

ğerlendirmeler yapılmamıştır. Bu çalışmada ise *Dîvân*'daki şiirler toplum eleştirisi ve zamaneden şikâyet bakımından incelemeye tabi tutulmuştur.

Şair, *Dîvân*'ında toplumda gördüğü aksaklıklara yönelik eleştirilerini, zamaneden şikâyetlerini doğrudan dile getirmemiş, geleneksel klasik Türk şiiri estetiği dâhilinde söz hünerleriyle anlatmıştır.

Fâik, “olur olmaz” redifli gazelinde mevki sahiplerinin buldukları makamların birer tuzağa dönüştüğünden bahsederken mevki-makam sahiplerinin yaşadığı huzursuzluğa işaret etmiş olur. Makam sahipleri yaşadıkları huzursuzluk ve sıkıntılar karşısında çaresiz kalmışken kimsesiz Faik'in karışıklıkların olduğu bir dönemde sıkıntılardan azade olması düşünülemez. O bu sıkıntılar karşısında Allah'a sığınır. Yaşadığı devri çok dalgalı bir denize benzetir, geminin kaptanı Allah'tır; dalgalar durulur durulmaz gemi sahile yanaşacaktır;

N'ola olmazsa erbâb-ı menâsıbdâ refâhiyyet
Zamâne nakd-i câhından edâ-yı dâm olur olmaz g. 49/2

Hudâdur nâ-hudâmuz bahr-ı pür-âşûb-ı a'lemde
Olur sâhil-resîde keştimüz eyyâm olur olmaz g. 49/3

Gönül, sevgilinin vuslat dermanını umarken yüzde sakallar belirmiş ve ne yazık ki dert üstüne dert binmiş ayrılık hastası olmuştur. Şair, yardım çılgınlıklarının yankılandığı meydanda da elinden tutacak bir yiğidin kalmamasından dolayı üzüntü duymaktadır. Şairin yaşadığı yıllar ve *Dîvân*'daki genel hava göz önünde bulundurulacak olursa aşağıdaki beyitlerin ilkinde kavuşma dermanından ve siyah tüylerden kastedilenin sevgiliye duyulan aşk ve sevgilinin güzellik hususiyetleriyle ilgili olmadığı anlaşılacaktır. Sonraki beyitte de şair, devrindeki makam sahiplerinden bir beklenti içerisindeyken umduğunu bulamadığını, işlerinin yolunda gitmediğini dile getirir;

Hat zuhûr itdi devâ-cûy-ı visâl iken gönül
Haste-i hicrâna oldu derd üzre derd hayf g. 72/4

Kimden eylersün ümîd-i dest-gîri Fâikâ
Kalmamış meydân-ı istimdâdda bir merd hayf g. 72/5

Andrews, psikolojik gerçeklikle, insanların davranışlarının yorumlanmasında şiiri çok değerli bir kaynak olarak nitelendirir. Ona göre tarihsel bakışla şiirsel bakış sürekli etkileşim içerisinde. Her birinin diğerini şekillendirmesinde payı vardır (Andrews, 2012: 116). Faik Mahmud *Divanı*'nda yer alan bir kıtada (kt. 13) Trabzon valisi Abdullah Paşa'dan firkate ricasında bulunur. Bu da onun Trabzon'da veya Trabzon'a yakın bir yerde görev yaptığını düşündürmektedir (Koçak, 2006: 12). Aşağıdaki

beyitlerde tevriyeli anlatıma uygun düşen “dest-i recâ” ile “Gümüş-hâne emîni” ifadeleri Fâik’in muhatabının diğer bir ifadeyle sevgiliden kastının devrin yöneticileri olduğuna delil teşkil eder;

Olur germiyyet-i hûrşîd rûz-ı mahşere perde
Eger dest-i recâyaya vakf olursa kûşe-i dâmen g. 98/7

Gümüş-hâne emîni oldu sandum kendümi Fâik
İdince nâ’il-i vuslat beni ol şûh-ı sîmîn-ten g. 98/9

Şair nadir de olsa hiçbir benzetmeye başvurmadan yaşadığı devirden hiç kimsenin memnun olmadığını vurgular;

Devlet ricâli de müteellim gedâ gibi
Gamdan bu rûzgârda kimdir emîn olan g. 107/5

Fâik Mahmud siyasi ve sosyal olarak Osmanlının çok çalkantılı bir devrinde yaşamış olmasına rağmen toplumsal eleştirilerini, zamaneden şikâyetlerini doğrudan ve bir manzumenin bütününe yayarak dile getirmez. Ancak birçok beyitte yaşadığı zamanın sıkıntılarının kişiliğine yansıyan boyutunu, etkileniş şeklini, toplumsal bozulmanın öğelerini, şairin şikâyet ve eleştirilerini görmek mümkündür. Şairin yaşadığı topluma ve döneme ilişkin şikâyetlerine çeşitli şekillerde beyitlerde işaret edilir:

1.1. Yönetim ve sosyal yapıdaki bozulma

Çalışıp çabalayıp hak edenler bir yerlere gelemeyen devlet kademeleri sırtını devlete dayamış liyakatsizlerle dolmuştur;

Sa’y ile hak-şinâsâna sa’âdet gelmez
Mesned-i devlete nâ-dâna liyâkat gelmez g. 62/1

Yaşanan sıkıntılardan kimse muaf olmadığı gibi devlet kademelerinde bulunanlar düşkün ve kimsesizlerden daha fazla sıkıntı içerisinde-dirler;

Bu dünyâda fakat ednâ degül a’lâ da mihnetde
Gedâlardan ziyâde muztarib erbâb-ı devletde g. 112/2

Mevki makam sahiplerinin, devlette çalışanların telaş ve kargaşasını görenler sefil olmayı tercih ederler;

Dâ’im gören telâşını erbâb-ı devletün
Tercîh iderse sadra n’ola cây-ı esfeli g.133/3

Fâik, var olduğundan beri dünyanın nasipsizlere gülmediğinden bahsederken, yanlışlıkla da olsa dünyadan şikâyet ve beklenti içinde olmalarını nasipsizlere öğütler. Şair insanlık kitabını okuyup mütalaa ettikten sonra şöyle bir kaniya varır: “Yabancılar, hâlden anlamayanlar doğru

okunurken dost ve yakın kimseler yanlış okunur”;

řekvâda olma çarhdan ey bî-nevâ galat
Devrinde eylemez bu kühen âsiyâ galat

İtdüm kitâb-ı ülfet-i halkı mutâla’â
Bîgâneler dürüst okınur âşinâ galat g. 71/1, 2

şair yaptığı tespitten sonra böylesi bir bozuk düzen içerisinde elinden tutacak bir babayığının bulunmayışını kabullenmek zorunda kalır;

Kimden eylersün ümîd-i dest-gîri Fâikâ
Kalmamış meydân-ı istimdâdda bir merd hayf g. 72/5

Eski zamanlarda erkekler baş açık özgürce dolaşabilirken şairin yaşadığı devirde kılık kıyafet, şekilcilik derdine düşülmüş, insanlar hakkındaki değer yargıları görünüşüyle belirlenir olmuştur;

Âzâde ser-bürehne gezerken zamânede
Biz şimdi kayd-ı cübbe vü destâra düşmüşüz g. 53/3

Devrin âlimlerinin tek düşünceleri şan şöhret sahibi olmaktır;
Dânâyâ iddiâ’-yı ta’ayyün revâ degül

Da’vâ lisân-ı devlete lâıyk edâ degül g. 83/1

Fâik edindiği tecrübeler ışığında hayırsever gibi görünen düşmana güvenilmemesini tavsiye eder;

Budur nasîhatüm ancak sana gözüm nûrı
İnanma hîle-i ađyâra hayr-h’âh ise de g. 122/3

Namık Kemal’in *Hürriyet Kasidesi*’ni ahenk, söyleyiş kısmen içerik olarak da hatırlatan 112. gazelde şair, feleğin kendisini güneş kadar yüksekte görenleri toprak ettiğini sonraki beyitte ise doğruluğu ne kadar da ilke edinse yine de bu vefasız zamanda yalancı ve aldaticılarla hareket etmek zorunda kaldığını söyler;

İder gerdün seni âlûde-i hâk-i siyâh âhir
Olursan da eger hem-sâye-i hûřşid rif’atde g. 112/4

Olur bu rûzgâr-ı bî-vefâda hem-demün kâzib
Çü subh-ı vâ-pesîn olsan ‘alem farza sadâkatde g. 112/5

şair, bir tekinsizlik ve emniyetsizlik duygusu içindedir; rakiple-
rin hile ve fitnelerinden korkar. Zamanında kıymet sahibi-yken şimdilerde eski bir hasır gibi pazara düştüğünden bahseder. Artık belini doğrultacak durumda değildir, döneminin ve dünyanın sıkıntılarının eline düşmüştür;

Âyâ bizi o şûha ne yüzden geçer diyü
Havf u zebân u hîle-i ağyâra düşmüşüz g. 53/2

Efsûs kim metâ'-ı girân-kadr-i dehr iken
Bir köhne büriyâ gibi bâzâra düşmüşüz g. 53/4

Semt-i halâsa Zühre-i tâkat mi var meger
Dest-i 'itâb u çarh-ı sitemkâra düşmüşüz g. 53/5

Oysaki dünya sevgisi Allah'a yönelme yolundaki en büyük engeldir. Nitekim Hz. İsa eteğindeki iğneden dolayı göğün dördüncü katından yukarı yükselememiştir;

Ta'alluk mâ'ni-i pervâz-ı ashâb-ı tecerrüddür
Nasihatdür bu hâlet sûzen-i dâmân-ı 'İsâdan g. 109/4

Fâik yeri geldikçe dini ve şeriatı istismar edip, maksatlarına alet etmeye çalışanları zahit tipinin şahsında kınar ve eleştirir. Gazelleri bu tavrın çeşitli örnekleriyle doludur.

Allah yolunda tek azıkları tevekkül olması gereken kaba sofuların daha fazla gelir elde edebilmek için yapmadıkları dalkavukluk kalmamıştır;

Nedür bu denlü tekâpû ma'âş için zâhid
Reh-i hudâ'da nevâle hemân tevekkül olur g. 29/3

Zahidin çehresi âşığın gönlü gibi saf ve temiz görünse de yalancı fecir kadar nurdan yoksundur;

Derûn-ı 'âşık-âsâ çehre-i zâhid musaffâdur
Degüldür sâdik ammâ subh-ı kâzib nûr-bahşâdur g. 34/1

Şair elindeki asa ile uzaktan gelirken gördüğü kaba sofuyu yükü ikiyüzlülük olan binlerce develik bir kervana benzetir;

Elinde zâhid-i huşkun 'asâ gelür görünür
Hezâr kâfile bâr-ı riyâ gelür görünür g. 31/1

Kaba sofular hiçbir zaman âşıkları aciz bırakamazlar zira aslan tasvirleri yırtıcı olamaz;

Zâhid-i huşk zebûn eyleyemez 'uşşâkı
Şîr-i tasvîrde âsâr-ı şecâ'at mi olur g.48/3

İlim, irfandan yoksun zahitlerde utanma denilen duygudan da eser kalmamıştır;

Ref'itse n'ola zâhid-i bî-'ışk hicâbı
Fânûsda şem' olmasa pîrâheni n'eyler g. 33/5

Zahitlerde azıcık da olsa marifetten eser olsaydı gönül ehli olanlar kokusunu alırlardı;

Elbetde dimâg-ter-i yârâna gelürdi
Zâhidde biraz râyiha-ı ma'rifet olsa g. 113/3

Kaba sofular böyle davrandıkları müddetçe giderek İslamiyetten uzaklaşacak ikiyüzlülükleriyle hiçbir şey elde edemeyeceklerdir;

N'ola alınmasa nakd-i riyâ ile zâhid
Bahâsı hayli girândur metâ'-ı İslâmun kt. 5/2

Zahitlere, dini istismar edenlere olan öfkesi ona veciz sözler söy-
letir. Ateşin en soğuk günlerin meyvesi olduğu söylense de; soğuk, kaskatı
zahitlerin takvalarından hiçbir netice alınmamıştır;

Berûmend olmadı nûr-ı vera'dan zâhid-i bârid
Dimişler gerçi âteş mîve-i hengâm-ı sermâdur g. 34/6

1.2. Zamaneden ve talihinden yakınma

Hükkâma çok şikâyet iderdüm zamânede
Ruhsat olaydı şer'i edebde su'âlûme kt. 16/1

Beyit gerçek hayata ve o dönemin sanat anlayışına dair birçok
ipucu vermektedir. Şairin yaşadığı zamana dair şikâyetleri çok fazladır,
çok şey söyleme isteği içerisinde ancak edep kuralları içerisinde söy-
leyebilecekleri oldukça sınırlıdır. Kendisine izin verildiği takdirde hâkim
konumdakilere içini dökebilecektir.

Öyle zamanlardan geçilmektedir ki husumetle muhabbeti, dost ile
düşmanı ayırt etmek oldukça zor bir hâle gelmiştir;

'Adâvetle muhabbet farkı müşkil şimdi 'âlemde
Bizim temyîz olunmaz oldu â' dâmız ehîbbâdan g. 109/3

Dünya bahçesinin türlü türlü güzelliklerine diyecek laf yoktur ama
ne yazık ki içinde bir tek vefalı gül de yoktur.

Ârâyîş-i rengînine gerçi sühan olmaz
Hayfâ ki vefâlu güli yoh bâğ-ı cihânun g. 75/4

Klasik Türk şairi gerçek hayata, devrine yönelik yakınma ve dü-
şüncelerini klasik Türk şiiri estetiğinin geleneksel malzemesini kullanarak
seslendirir. Beyitte muhtemelen şair, elinden tutan hiç kimsenin bulunma-
yışından yakınmaktadır.

Şair yaşadığı her günü kıyamet günü gibi görür;

Her dem bizi âzürde ider çarh-ı sitemger
Her rûzumuz elbetde bizim rûz-ı cezâdur g. 42/2

Şair çok yer gezip görmüştür ancak hiçbir yerde sevinç, mutluluk

görememiştir;

Eyledüm çok cüst ü cû câm-ı meserret görmedüm
Meclis-i ‘âlemde bilmem kûşe-i râhat mı yok g. 74/4

Şair dert ve sıkıntıdan azade bir gönül görmemiştir;

Dest-i gamdan çâkter ceyb-i dil ü cân görmedük
Hârdan âzâde bu gülşende dâmân görmedük g. 78/1

Hiçbir yerde huzur, neşe, vefa kalmamıştır;

Safâ yok neşve yok bûy-ı vefâ yok bezmgâhında
Sipihrün bu tehî peymânesi âyâ ne devr eyler g. 44/3

Nitekim sel yatağı üzerine kurulu bir evde de huzur olmaz;

Dilde bu girye ile cây-ı selâmet mi olur
Râh-ı seyl üzre olan hânede râhat mı olur g. 48/1

Koca dünyanın çocukça oyunlarını izleyenlerin gönülleri de katı-
laşmıştır;

Bu temâşâgâh-ı nâ-hemvârda dil serd olur
Pîr-i dehrün seyr iden bâzîçe-i tıflânesin g. 110/2

Devrinin çalkantılarını sevgilinin darmadağın saçlarına benzetir, o
saçlar gönlüne benzettiği tarağı da kırmıştır;

Eyledi Fâik dili âzürde zülf-i pür-şiken
Mûy-ı der-hem ‘âkıbet itdi şikeste şânesin g. 110/5

Şair devrinden yakınırken talihinden de şikâyet eder. Zamanında
çok pahalı bir kumaşken şimdi ise eski bir hasır gibi pazara düşmüştür;

Efsûs kim metâ’-ı girân-kadr-i dehr iken
Bir köhne bûriyâ gibi bâzâra düşmüşüz g. 53/4

Şaire dönek dünyanın zevklerini tatmıştır ancak talepleri yerine
getirilmemiş, edilen temenniler yanına kâr kalmıştır;

Metâ’-ı kâmı aldum hâce-i gerdûndan ammâ
Yine pür kaldı hemyân-ı taleb nakd-i temennadan g. 104/2

Dünya sofrasının nimetleri türlü türlü iken bahtsız şaire kuru ek-
mek nasip olmuştur;

‘Âkıbet biz nâ-murâda nân-ı huşk oldu nasîb
Ni’met-i elvân-ı h’ân-ı dehr gün-â-gün iken g. 103/2

Şairin başına gelenler hep kör talihinden dolaydır;

Ne bendendür ne dildendür ne çarh-ı vâz-ı gündendir
Bu vaz'-ı nâ-murâdı tâli'-i nâ-şâddandur hep g. 4/2

Şairde bu bahtsızlık olduğu müddetçe emellerine kavuşamayacaktır;

Bu baht ile yine elbetde nâ-murâd oluruz
Vesîlemüz eser-i âh-ı subhgâh ise de g. 122/4

2. Zamane karşısında Fâik Mahmud

Fâik oldukça hassas bir karaktere sahiptir. Çevresinde olup bitenlere karşı oldukça duyarlıdır. Hassas yapısı onu yaşadığı toplum hakkında söz söylemeye iter. Ancak bu duyarlılığından da şikâyetçidir. Çünkü dünyada yaşananlar, toplumdaki düzensizlikler şairin içini daraltmaktadır. Bu da onu ziyadesiyle sıkıkmaktadır. Ona göre gönül ehli bir insan için en büyük düşman kör talih ya da dünya dertleri değil mizacı ve düşünen ve sorgulayan yapısıdır;

Evzâ'-ı felek itmez idi Fâiki dil-teng
Vüs'atle eger meşrebi deryâ-sıfat olsa g. 113/5

Ne dehr-i cefâ-pîşe ne hod baht-ı zebûndur
Erbâb-ı dile hasm-ı kavî tab' u zekâdur g. 42/3

Fâik fitrat olarak aşka yatkındır, dünyayı elinin tersiyle iterek derişçe yaşamaya meyillidir;

'Abâ-pûşîde bir seyyâh-ı mülk-i 'ışkdur Fâik
Urup dünyâya püşt ü pây dervîşâne devr eyler g. 44/5

Eğer gönül kaptırdığı bir güzel olmuş olsaydı dünya işleriyle, maddi hayatla bu denli meşgul olmazdı;

Felekde âfitâb-âsâ bana bir meh-cebîn olsa
Cihân-sûz olsa şûh olsa ser-â-ser âteşîn olsa g. 114/1

Bu denlü zîr-i bâr-ı imtinân-ı sıhhat olmazdum
Eger der-yûze-i verd itmege bir nâzenîn olsa g. 114/2

Dünya mal ve mevki edinme yeri değil, hakikati kavrama, hakikat üzere olgunlaşma yeridir;

Kişi cihâna ne câha ne mâla gelmişdür
Hakikat üzre hemân bir kemâle gelmişdür g. 46/1

Fâik tok gönüllülüğün eteğinden tutmuştur, kirli dünyadan herhangi bir iyilik beklentisi içinde değildir;

Dest-i der-dâmân-ı istignâ olup âzâdeyem
Senden ey çarh-ı siyeh ümmîd-i ihsân eylemem g. 92/5

Kâmil insan ne kadar da dünyada yaşanan acıları görse ağzından şikâyet sözü çıkmaz;

Merd-i kâmil ne kadar görse sipihrün sitemin
Deheninden haber-i harf-i şikâyet gelmez g. 62/4

Şair Hac için Hicaz'a gidişini anlattığı 128. gazelde Hac görevini yerine getirmenin doğurduğu manevi heyecanın etkisiyle özeleştiride bulunur. Dünya meşgalelerine dalıp kimi zaman dalkavukluk ettiğini belirttikten sonra aslında dünya hayatını dert edinecek bir karakterde olmadığını söyler, ardından İbrahim Paşa'nın övgüsünü yapar;

Kanâ'tat kûşesinde nân-ı huşka kâni'üm kâni'
Degüldür meşrebüm h'ân-ı na'imde hırs u âz üzre g. 128/4

Biraz da reh-neverd-i vâdi-yi semt-i hakîkat ol
Tekâpû tâ-be-key Fâik reh-i mülk-i mecâz üzre g. 128/7

Yine diğer bir beytinde Fâik memduhunu övdükten sonra içinden gelmeyen bir kelimenin bile şiirine girmediğini girdiği takdirde hüner kadehinin kendisine haram olacağını söyler;

Harâm olsun bana keyfiyet-i câm-ı hüner Fâik
Olursa âşinâ eş'âruma bir lafz-ı bîgâne g. 132/4

Fâik kişiliğiyle yetiştirilme tarzının edebîyle söz söylemeyi gerektirdiğini dolayısıyla sert ve yüksek sesle meramını dile getirmenin yaradılışına aykırı olduğunu, görünüşte de olsa sakalın kendisi üzerinde bir ağırlığı olduğundan sakallılara laf yetiştirmekten imtina ettiğini söyler;

İdemem nâle edeb bend-i zebân olmuşdur
Resm-i âdâb bana mühr-i dehân olmuşdur g. 38/1

Sitem-i ta'ne-i ağıyârı çekerdüm ammâ
Hat-ı nâçîzi bana bâr-ı girân olmuşdur g. 38/2

Adaleti olmayan dünya ona ne kadar eziyet ederse etsin sürekli şikâyetçi olmaz;

Gerdûn-ı kînever ne kadar cevri iderse de
Olmaz zebândâr-ı şikâyet dehânumuz g. 59/3

Tamâm âzürde olsam vaz'-ı nâ-hemvâr-ı a'dâdan
Dehânum eylemem âlûde bûy-ı harf-i şekvâdan g. 109/2

Fâik hiç düşman istemediğinden herkesle iyi geçinmeye çalışır;

Sulh üzredür mu'âmesi halk ile müdâm
Fâik bu rûzgârda hiç düşmen istemez g. 61/5

Ne kadar sıkıntı içinde olsa, perişanlıklar yaşasa da gururu başka-
larına el açtırtmaz; başkalarına el açmak onun için zillettir;

O şûha 'arz idemem hâl-i dil tebâh ise de
Şikâyet itmem eger tâli'üm siyâh ise de g. 122/1

Olma kibâra dest-i güşâde gedâ gibi
Olmaz kişiye mâye-i zillet recâ gibi g. 140/1

Fâik yeri geldiğinde sığınacak sakin bir liman arar, teselli bulmak
için meyhane köşesini seçer. Ancak yaptığıının kendisini sadece avutmak
olduğunun farkındadır çünkü içindeki fırtınalar kopmaya devam edecektir;

Âzâd olurdu kayd-ı gam-ı rûzgârdan
Fâik gideydi bezmgheh-i mey-keşâna dek g. 80/6

Humı penâh idinüp kûşe-gîr-i temkîn ol
Derûndan yine mânend-i bâde pür-cûş olg. 82/3

82 ve 85. gazellerde Fâik devrinde nasıl davranılması, nasıl bir
hayat sürdürülmesi gerektiği hakkında tavsiyelerde bulunur. Yaptığı tav-
siyeler bize Nâbî'nin *Hayriyye* adlı mesnevisinde oğlu Ebu'l Hayr Meh-
med'e yaptığı öğütleri hatırlatır. Fâik de Nâbî gibi beladan uzak kalmak,
rahat yaşamak istiyorsa kişinin etliye sütlüye karışmamasını, sessiz olma-
sını, zamanını evinde geçirmesini tavsiye eder. Ancak Nâbî oğluna sıkı
bir dindarlığı öğütlerken Fâik çevresindekilere teselliyi şarapta aramaları
tavsiyesinde bulunur;

Gam-ı ta'alluka dil-beste olma mey-nûş ol
Misâl-i rind-i sebük-rûh hâne ber-dûş ol g. 82/1

Vücûd-dâde-i güftâr-ı nîk ü bed olma
Biraz da şişe-i mey gibi penbe der-gûş ol g. 82/2

Dîvân'da "ol" redifli 85. gazel kişinin zamanede tutunması gere-
ken tavrı anlatan beyitlerle örülüdür: Kişi dünyadan el etek çekerek ihlasla
kendini ibadete vermeli, olduğu gibi görünmeli, muhalif olmayı ve kibri
bir tarafa bırakmalı, tesirsiz ahlarla düşmanları sevindirip onlara fırsat ver-
memelidir;

Eşk-rîz ol neşve-i tâ'atle sâhib-şîven ol
Zâhid-i huşk olma ya'ni 'âşık-ı ter-dâmen ol g. 85/1

Sâf meşreb ol kemâl-i 'ışk ile nâzûk-ten ol
Hâne-i âyîne-âsâ her taraftan rûşen ol g. 85/2

Ol perînün ol seg-i kûyıyla dâ'im müttehîd
Sen dahî mânende-i a'dâ hemîşe evden ol g. 85/3

Âh-ı bî-te'sîri hıfz it çarhı âgâh eyleme
Dest-i hasma el-hazer ser-rişte virme sen sen ol g. 85/5

Fâik'in yaşadığı devirde gerçekleri dile getirmek, yapıcı fikirler ortaya atmak oldukça sıkıntılıdır; kişi ay ve güneş gibi olsa bile mum kadar sessiz olmalıdır;

Bu rûzgârda izhâr-ı şu'le müşkildür
Karîn-i mihr ü meh olsan da şem'-i hâmûş ol g. 82/5

Kendisini bir avlakta avlanma korkusu yaşayan ürkek bir ceylana benzetir;

Bu saydgâhda biz de senün gibi Fâik
Garîb âhuyuz ammâ remîdeyüz şimdi g. 136/5

Kişinin kendini tutamayıp edeceği ahlar başkalarını mutlu edecek, böylelikle hasımlarının eline fırsat geçmiş olacaktır;

Âh-ı bî-te'sîri hıfz it çarhı âgâh eyleme
Dest-i hasma el-hazer ser-rişte virme sen sen ol g. 85/4

Yaşanılan dönemdeki huzursuzluk ve baskılar öyle bir kerteye varmıştır ki şair artık nasıl davranılacağını şaşırır. Sürekli olumsuzluklarla karşılaşma endişesi şairi statik bir hayata zorlar. Artık ne zahit ne rint gibi davranabilmekte, iyilikle kötülüğün ifade ettiği anlamı bilememekte; suçlanma korkusuyla sevgiliyi bile aklına getirememektedir.

Ne fikr-i zâhidâne eylerüz ne şukl-ı rindâne
Bize bir hâlet el virdi ki hayr u şerden el çekdük g. 77/2

Ferâmûş eyledük biz ta'ne-i ağıyardan yâri
Görüp nîş-i zebân-ı hârî verd-i terden el çekdük g. 77/3

Zamaneden kaynaklanan olumsuzluklar ve hayatın gereksinimleri ruhen ve kişilik olarak Fâik'i darmadağın etmiştir. Gönlü gibi üzerindeki yünden elbise de lime lime olmuştur;

Bu rûzgârda bir sûf ferâcemüz var idi
Misal-i ceyb-i dil ol dahî çâk çâk oldu kt. 1/2

Fâik memnuniyetsizliklerine rağmen yine de ümidini kaybetmek istemez, isteklerine bir gün erişeceği ümidiyle gönlünü avutmaya çalışır;

Gülşen-serây-ı dehrde hîç olma nâ-ümîd
Birgün virür dıraht-ı murâdun semer gönül g. 84/6

Dest-i gamda Fâikâ kalmaz girîbân-ı dilün
Bu diyârun nâm-ı meşhûrî tarab-efzûn iken g. 103/5

Fâik Mahmud'un zamane ve topluma yönelik eleştiri ve şikâyetlerine dair verilen örneklerin büyük çoğunluğu gazellerden seçilmiştir. Dîvân'da 145 gazelin dışında 10 kaside, 73 kıt'a, 25 rubai, 20 matla, 9 müfred de bulunmaktadır. Gazellerin dışındaki diğer nazım şekillerinde şairin topluma veya zamaneye eleştirilerine, yakınmalarına şahit olunmaz. Kasidelerde, türün tabiatı gereği şair kasidesini sunduğu kişilere övgülerini sıralar, onlardan beklentilerini dile getirir. Diğer nazım şekillerine ait manzumelerde padişahın tahta geçmesi, sadrazamların sadareti, şeyhülislamların fetvası, Anadolu kazaskerlerinin sadareti, reisülküttaplar ve defterdarların göreve gelmesi, yaptırılan saraylar, çeşmeler, devlet adamlarının ve dostlarının çocuklarının doğumu, sünneti, evliliği, sakal bırakması ve vefatlar gibi çeşitli konularda tarih düşürmüştür (Koçak, 2006: 64).

Sonuç

Fâik Mahmud 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamıştır. Devir tezkireleri kendisinden övgüyle bahseder. Osmanlının gerilemeye başladığı dönemde ömür sürmüştür. Kişiliği her ne kadar âşıkaneliğe, rintliğe, dervişçe yaşamaya yatkın olsa da zamanındaki kötü gidişata kayıtsız kalamamıştır. Çağdaşı ve akrabası Nâbî gibi bütün dikkatini bozulan toplum düzenine yöneltmemiş, sert eleştirilerde bulunmamış, bozukluğun nedenlerini sınırlı sayıdaki birkaç beyit dışında teşhis etmeye çalışmamış, çözümler sunmamışsa da gerilemeye sebep olan idari ve sosyal etkenler onun kişiliği ve sanatkârlığı üzerinde belirleyici rol oynamıştır. Şiirleri devir hayatının kişiliğine yansıyan görüntüleriyle doludur. Şair gördükleri yaşadıkları, hissettikleri karşısında kimi zaman kabuğuna çekilir, dünyadan kendisini soyutlamak ister kimi zaman öfkeleir, eleştirir kimi zaman da sığınacak bir liman veya himmet sahibi bir makam arar. İç dünyasında büyük med-cezirler yaşar, çıkmaza girer, yüksek sesle bağırarak ister. Şairin bu samimi, hassas karakteri gazellerinde söz konusudur. Devrin ricaline sunmak için yazdığı kasidelerde ve mesnevide, kıt'a ve müfred tarzındaki tarih manzumelerinde ise memdûhunu abartılı bir şekilde över. Fâik'in bu şiirleri gazelleri kadar sanatkârane olmayıp yer yer tekrarlar ve benzer söyleyişlerle doludur.

Kaynakça

- Akdağ, Y. (1966). Genel Çizgileriyle 17. Yüzyıl Türkiye Tarihi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4 (6), 201-247.
- Andrews, W. G. (2012). *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*. Güney, T. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bilkan, A. F. (1996). *Nâbî Divanı*. 2, İstanbul: MEB Yayınları.
- Dilçin, C. (2007). Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri. *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler* içinde. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Keskin, N. İ. (2009). *Sosyal Hayatın 17.Yüzyıl Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçak, F. (2006). *Fâik Mahmud ve Dîvânı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kortantamer, T. (1993). *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kut, G. (2010). *Acâibü'l Mahlûkât*. İstanbul: Simurg Yay.
- Mengi, M. (1993). *Divân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: AKM Yayınları.
- Şen, F. M. (2007). Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9), 467-506.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, 3. Ankara: TTK Basımevi.